
*О.Б.Фельдман,
кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії
ХНПУ імені Г.С.Сковороди*

АЛЬТРУЇЗМ ЯК КОНСТАНТА УКРАЇНСЬКОЇ ДУШІ: ВІДОБРАЖЕННЯ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Для сучасної людини, яка занурена в нестриманий технологічний поступ, еkleктичне мовне середовище, зазнає психологічного дискомфорту через трансформацію ідентичності, стає актуальною її пильніша увага до свого національно-культурного коріння, духовних і традиційних витоків. Болісні соціально-політичні зміни в Україні на тлі відродження національної гідності та посилення планетарної єдності людства потребують від української людини нового альтруїстичного світорозуміння. У міркуваннях над питанням своєї національної ідентичності не можна випускати з поля зору того факту, що сучасна історична пам'ять нашого народу є наслідком пережитих національних та глобальних катастроф (російське колоніальне імперське та радянське панування, Голодомор, Чорнобиль). Представники української нації, які пізнали ці великі злами історії, трагічний досвід тоталітаризму, трансформували свої душі, а відтак, у них з'явилася нова ментальність, нова душевна проблематика. Реактуалізація мотивів людинолюбства та співчуття в художньо-естетичному освоєнні дійсності є спробою пошуку певної архетипної української солідарності, опертя на яку й наслідування якої дозволяло розв'язувати актуальні проблеми сучасної кризової доби, надаючи українському світу гармонії та структурованості на засадах гуманізму. Отже, у рефлексіях над соціальною антропологією українського суспільства дослідження альтруїзму в творчості українських письменників є актуальним не лише у філософському сенсі, але й у контексті напружених пошуків Україною своєї моделі національної ідентичності, а також у її прагненні до модернізації та співробітництва з іншими країнами та культурами.

Проблема дослідження альтруїзму в художніх творах української літератури міститься на перехресті теоретичних інтересів різних

гуманітарних дисциплін: філософії, культурології, літературознавства. Аналізу методологічних та світоглядних проблем національної культури, взаємозв'язку людини та культури присвячено праці багатьох вітчизняних та іноземних дослідників. В оригінальних гуманістичних концепціях М.Бердяєва, М.Данилевського, Х.Ортегі-і-Гассета, Дж. Тойнбі, О.Шпенглера підкреслюється взаємозв'язок буття людини та соціокультурної реальності. Причому Е.Дюркгейм та П.Сорокін інтерпретують культурно-історичний процес не лише з точки зору його загальних форм та закономірностей, але й через оптику особистого буття людини як способу організації її культурного буття. П.Сорокін вважає, що люди стають альтруїстичними, якщо вони практикують любов у своїх соціальних відносинах і дозволяють надсвідомому (душі) все більше контролювати інтелект [7, 224–227].

Взаємозв'язок української культури, української національної ідентичності – предмет наукової уваги Є.Бистрицького, В.Іванова, С.Кримського, В.Ляха, В.Малахова, М.Рябчука, В.Табачковського, Л.Ситніченко, Н.Хамітова, В.Шинкарука та ін. Пошуками коду національної державності, зв'язку політичних, культурних та психологічних проблем українського суспільства з різних методологічних позицій займаються Ю.Барабаш, Д.Дроздовський, О.Забужко, Н.Зборовська, М.Рябчук та ін.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб дослідити альтруїзм в житті та творчості українських митців як чинник формування української національної ідентичності.

Як відомо, формування української модерної ідентичності відбувалось у той час, коли імперським завданням було культурне поневолення України, насаджувалась ідея «триєдиної» руської нації та українсько-російської спорідненості. Тож не випадково українська душа, українська ментальність в умовах російського колоніалізму стала предметом особливої уваги українських письменників і митців. Література мала безпосереднє практичне значення не лише для пізнання і самопізнання української душі, але й насамперед для процесів націєдержавотворення. «Потужна історичність літератури XIX–XX ст. з періодами активізованого пророчого пізнання» (Н.Зборовська) дає підстави звернення до української літератури як національного творчого суб'єкта, що несе органічний код українського буття. «Новітня антиколоніальна українська література, – зазначає Н.Зборовська, – ...почала формуватися в епоху романтизму» [6, 4]. Саме

тоді в українській літературі розпочалося усвідомлення колоніалізму, який адекватний нерозвинутій національній самосвідомості. Виникає необхідність «подолання національного безпам'ятства і повернення до втраченого розуміння своєї культурної окремішності» [10, 146]. Досвід альтруїстичного мислення та поведінки, відображений у дзеркалі української літератури у ХІХ–ХХ ст., може бути перспективним і важливим як для розуміння альтруїстичних/еґоїстичних складових у національному характері, так і для об'єктивізації міфологічної схеми, що впливала на життєву і творчу діяльність багатьох письменників нашого колоніального минулого.

Починаючи з ХІХ ст. у моралі європейського суспільства поширюються явища кризи ідентичності та ресентименту. На загрозу обездуховлення та занепаду західної цивілізації звертає увагу О.Шпенґлер у праці «Присмерк Європи» (1918). На думку німецького філософа, в основі кожної культури лежить душа, що є генетичним кодом культури, зумовлює винятковість кожної конкретної культурної форми. Культура стає своєрідним символічним тілом, життєвим втіленням, вираженням цієї душі, адже через культурні феномени душа може себе реалізувати та проявити. «Кожна велика культура, – пише філософ, – здійснення і ґештальт однієї-єдиної своєрідної душі» [12, 287]. Як відомо, не всі песимістичні прогнози цього мислителя та культуролога справдилися. Проте Шпенґлерова концепція розвитку культур, з наголошенням на її неповторній своєрідності і окремих шляхах розвитку мала в Україні у 20-х роках минулого століття сприятливий ґрунт. Адже саме тут особливо нагальним стає питання українського національного розвитку і точиться дискусія про шляхи розвитку української культури та її зв'язок з російською і європейською культурами. Шпенґлерівські роботи, і особливо його «Присмерк Європи», що вийшла російською мовою у 1923 р., у період «розстріляного відродження» 20-х років, мали вплив на світогляд українських письменників, зокрема, на ідейне становлення М.Хвильового. На думку дослідника творчості цього українського письменника П.Голубенка, все те, що характеризує історіософію О.Шпенґлера, характерне й для світогляду М.Хвильового, «включно і з такою подробицею, як те, що й М.Хвильовий звертався «до молоді молоді України», закликаючи її перестати «комсомолити у пустопорожнє» і творити нову добу українського відродження [3, 70]. Історіософські ідеї М.Хвильового,

зокрема ідея «азіатського ренесансу», що розвивалися під впливом матеріалістичного розуміння історії, теорії О.Шпенглера та української національної ідеології, додали провінційність України, надавали їй статусу суб'єкта історичного процесу та творця світової історії. Треба визнати, М.Хвильовий разом з іншими представниками національно налаштованої інтелігенції, всупереч відчуттю життєвої загрози, без будь-яких гарантій забезпечення власної безпеки за умов колоніальної влади, залишалися відданими українській справі, українській ідеї. Сповнені почуття болю за долю України, вони шукали шляхи спасіння української душі.

Отже, історичний досвід підтверджував думку одного з найосвіченіших українських інтелектуалів ХХ ст. – М.Шлемкевича, що «в історичному процесі самоствердження нації зберігається через зв'язок часів певний психоповедінковий інваріант, що реалізується на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Він дозволяє народові зберегти собітожність у всіх історичних перипетіях, пронести через «малі Апокаліпсиси» історії етнічну самосвідомість як, мабуть, як єдину обов'язкову ознаку етносу. На рівні філософської рефлексії цей інваріант, визначаючи архетипи світосприйняття й поведінки, набуває назви «душі народу». В сучасній літературі його теоретичне осягнення постає як розв'язання проблеми національної ментальності» [11, III]. Як підкреслював цей відомий філософ і публіцист, українська душа сама безносердно причетна до «вибору» народом своєї історичної долі. Адже «ворог не лише ззовні, але й всередині нас. Часом, всупереч волі й розуму, він підіймаючись з глибин підсвідомого, проривається у свідомість. І ми мусимо його розпізнати й безжально зобразити через адекватне теоретичне відтворення» [11, IV].

Літературні та мистецькі твори вимальовують національну картину світу, відтворюють внутрішнє, душевно-духовне, інтелектуально-емоційне, психологічне життя української людини, отже, мають світоглядні та ідеологічні наслідки. Не було, мабуть, жодного письменника чи художника, світогляд якого не містив мотивів любові, співчуття, милосердя. Для будь-якого національного митця, альтруїзм української душі, як органічний код українського буття, української ментальності, так чи інакше є предметом художнього пізнання, мистецьких роздумів та узагальнень, але кожен здійснює це по-своєму. У полісемантичному просторі української модерної

культури можна виокремити кілька вимірів альтруїстичної любові: любов до матері, до України, до людей, до Бога, любов до мистецтва; любов-співчуття, любов-кохання.

Історія будь-якої літератури є, насамперед, історією особистостей. Духовний, культурний й художній рівень розвитку, того чи іншого автора позначається якості національної літератури. А від специфіки умов, у яких формувався письменник, залежить його духовне здоров'я, його художній світ, адже художній текст – це проекція внутрішніх комплексів, набутих митцем у процесі формування своєї особистості. «Вибухом національного підсвідомого» (Є.Маланюк) є творчість Тараса Шевченка, яка генетично й ментально була закорінена в українській національній традиції. Як відомо, ментальність українського народу формувалась під впливом складних трагічних історичних умов. Через це природні співчуття та любов, притаманні українському характеру, співіснували з непереборним, органічним, масовим потягом до волі.

Шевченкова творчість розпочалася в епоху романтизму, яка мала свої історико-культурні особливості. Безперечно, письменники-романтики ХІХ ст. палко любили Україну, її культуру, мову, ідеалізували історію. Втім, репрезентація України, зокрема, в творах Гоголя, мала драматичну роздвоєність, адже «душа письменника... була вражена роздвоєністю» (О.Єфремов), мала російсько-український дуалізм. З одного боку, завдяки поетичному таланту утверджувалась своєрідність української культури в російському імперському дискурсі, з іншого – створювався стереотип яксравої, проте віджилої української культури.

Зазначимо, як відомо, згідно поглядів Б.Андерсона, нація як «уявна спільнота» консолідується свідомістю своєї окремішності [1, 331], а відповідно до тези М.Еліаде, саме міф є найзначнішою в історії думки формою колективного мислення [13, 23]. Відтак в умовах насадження імперських образливих, презирливих, недоброчинливих уявлень про українців як про «хохлів», «малоросів», український пророк Тарас Шевченко «запрограмував» спрямованість української національної свідомості на любов, милосердя, співчуття, солідарність. Недаремно, як підкреслює О.Забужко, в українській культурі Шевченків міф «на сьогодні – головний духовний набуток України загальноцивілізаційного значення» [5, 146]. Тому існує принципова відмінність між Гоголем і Шевченком, яку Г.Грабович

окреслив як відмінність між двома міфами – «помираючої» і, навпаки, «вскресаючої» України [4].

Ментальною й поетичною константою Шевченкового слова, як доводить найавторитетніший дослідник історіософії творчості національного пророка Ю.Барабаш, є любов [3, 3–19]. Можна згадати й проникливі слова Тараса: «Любов є життєдайний вогонь у душі людини. І все, що створено людиною під впливом цього божественного почуття, відзначено печаттю життя і поезії». Яким чином «спрацює» така альтруїстична «програма» в затвердженні цінностей гуманізму та солідарності, залежить від того, якою мірою альтруїстичний потенціал творчості Шевченка буде пізнано та реалізовано як імператив сучасної національної свідомості та модерної ідентичності.

Утвердження альтруїстичних відносин солідарності в індивідуальному й суспільному житті пов'язане з інститутом сім'ї. Емоції любові, співчуття, милосердя формуються у людини в нормальних умовах родинного життя, дружніх відносин, громадській солідарній праці, сповненій устремління до реалізації ідеалів. Проте в імперській царській структурі, яка провокувала невротичний стан народної (масової) людини, виродження почуття альтруїзму, душевної чутливості починалось з тотальної руйнації національної сім'ї («Любо-рацькі» А.Свидницького, «Повія» П.Мирного, «Кайдашева сім'я» І.Нечуя-Левицького та ін.). «Руйнування – це продукт непрожитого життя», – слушно стверджує Е.Фромм [9, 229]. Розпад колись міцної української сім'ї зображено, зокрема, у творчості Панаса Мирного. Відсутність батьківського виховання в сім'ї Вареників призвела до егоїзму й цинізму Чіпки, нехтування обов'язками, нормами моралі й закону, виправдання обману, агресивних форм поведінки (помста, убивство). З батьківським вихованням пов'язані такі важливі компоненти особистості, як почуття честі, обов'язку, відповідальності, мужності, патріотизму. Тому роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» – це великий епічний твір про те, як через відсутність повноцінної сім'ї, інтимного родинного життя, батьківського виховання та власної держави – універсальної моделі, що поєднує особисті та суспільні інтереси нації, обдарована людина втрачає душу, стає розбійником, «пропащою силою». Згодом більшовицька влада, як підкреслює Н.Зборовська, руйнацію національної родини зробить основою своєї психополітики [6, 203]. Ю.Яновський у романі «Вершники» означить її сутність так: «рід розпадається, а клас стоїть»,

тобто імперська психополітика протиставить органічній солідарності національного роду, яка ґрунтується на народній та релігійній традиції, штучну класову солідарність.

За тоталітаризму природні альтруїстичні бажання людини входили у суперечність з неприродною нелюдською жорстокістю, ворожістю суспільства щодо особистості, що мало наслідком внутрішню еміграцію в альтернативне існування. У такому чуттєвому усамітненні людина втрачала душу. Зміни в свідомості української людини, зроблені комуністами, Н.Зборовська трактує як підміну об'єкта любові, коли природну для української людини любов до України замінено любов'ю до Росії. Найкращі українські письменники чинили опір такій підміні. «Зробити національне Я нездатним до реальної любові, – пише Н.Зборовська, – така була психічна програма більшовицької «карамазовщини» [6, 81].

У часи зламів ХХ ст. символ історичної драми нації та український альтруїзм, що має протистояти деградації людських душ, знаходить своє відображення в долі та творчості шістдесятників Василя Стуса, Ліни Костенко, Василя Симоненка, Микола Вінграновського, Ігоря Калинця, Романа Іваничука, Євгена Свєрстюка, Івана Дзюби, Валерія Шевчука, Григора Тютюнника, Івана Светличного, Михайлини Коцюбинської, Алли Горської та багатьох інших поетів і літераторів. Шістдесятники у середині ХХ століття уособлювали геній любові та альтруїстичний субстрат внутрішньої духовної ініціативи. Домінантним навіюванням їх творів був гуманізм та любов до України. Це засвідчую, наприклад, потужний сугестивний заряд, що його несуть у собі риторичні назви творів, зокрема, у М.Вінграновського, котрий зазвичай унікав прямого називання своїх віршів: «І є народ», «Атомні перелюди», «Душа наїлася, та бреше...», «Не чіпай наші сиві минулі тривоги...».

У шістдесятників соціокультурне бачення альтруїстичної любові постає як різкий протест проти деструктивних комуністично-тоталітарних сил. У експресивній ліриці М.Вінграновського людинолюбство набирає форми сократівської іронії «Не люби свого сина...». У поезії Л.Костенко трапляються не тільки окремі іронічні рядки, а й цілі поезії іронічного або ж саркастичного звучання. Так, нищівним сарказмом, спрямованим проти зневаги і зверхності комуністичної влади, пронизаний вірш Л.Костенко «Мої кохані, милі вороги».

Шістдесятники стали свідками досягнень науково-технічної

революції. Для їхньої чутливої душі, як пише дослідник Б.Тихолаз, «з орбіти планета видавалася такою крихітною, такою безборонною... Після легкого запаморочення від космічної невагомості щойно подолане відчуття земного тяжіння набуло особливої свіжості й гостроти – й наповнило душу тривогою» [8, 10]. Так, усвідомлюючи важливість збереження духовних скарбів попередніх поколінь, Ліна Костенко висловлює тверде переконання, що наукові досягнення є сферою розуму, а душа має берегти культуру: «Цінує розум вигуки прогресу, / душа скарби прадавні стереже». Художня інтерпретація науково-технічного відчуження стає відгуком на руйнівну, деструктивну сутність технічного милітаризму в поезії М.Вінграновського: «Мені привиділось затемнення Землі: / Водневих бомб чорнолетучі зграї / І людство, скорчене у попелястій млі, / І хмари, як папір, горять у небокраї».

Особливо розлого відкрита альтруїстичність спостерігається в творах В.Симоненка. Альтруїстичні мотиви постають у художньо-поетичному світі поета як турбота про майбутні українські покоління (Ми думаєм про вас / В погожі літні ночі, / В морозні ранки і вечірній час, / На свята гомінки і в дні робочі, / Нащадки дорогі, ми захищаєм вас); міркування над споживацькою психологією людини, проблемою духовного банкрутства людських душ (Та пройдуть дні, гарячі й безнадійні, / І ми стаєм холодні та спокійні, / Такі собі чиновники черстві. / Уже в душі нема святого болю, / І розум нам не рветься вже на волю – / Ми раді тим, що ситі і живі). На думку поета, любов є імпульсом гуманістичного вдосконалення особистості та духовного відродження нації (збірка віршів «Тиша і грім»).

Отже, в умовах «хвороби бездержавності» (В.Липинський) альтруїзм як ментальна, художня, життєва константа світогляду й творчості багатьох українських митців, пов'язаний із соціальним служінням, соціально-національним цілям та який, зазвичай брав гору над вузькоєгоїстичними індивідуальними потребами та потягами, сприяв утвердженню новочасної національної ідентичності і, відповідно, гуманістичних загальнолюдських цінностей. Через низку художньо-стильових рис письменники проводять «лінію альтруїзму» за основними загальнолюдськими параметрами: екзистенціальними, соціокультурними, національними. Сучасний український національний проект має актуалізувати альтруїзм як потужний ментальний і художній ресурс української культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андерсон Б.* Уявлена спільнота // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С.331–342.
2. *Барабаш Ю.* «...Людей і Господа любить» (Любов як ментальна й поетична константа творчості Тараса Шевченка) // Слово і час. – 2007. – №3. – С.3–19.
3. *Голубенко П.* Хвильовий і Шпенглер // Сучасність. – 1963. – №5. – С.53–70.
4. *Грабович Г.* Гоголь і міф України // Сучасність. – 1994. – №9–10.
5. *Забужко О.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 4-е вид. – К.: Факт, 2007. – 148 с.
6. *Зборовська Ніла.* Код української літератури. – К.: Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 2006. – 504 с.
7. *Сорокин П.А.* Долгий путь : Автобиограф. роман / Пер. с англ. П.П.Кротова, А.В.Липского. – Сыктывкар: Союз Журналистов Коми АССР: Шыпас, 1991. – 302 с.
8. *Тихолоз Б.* Поети шістдесятники // Серія «УСЕ для школи». – К.: Артек, 2001. – 80 с.
9. *Фромм Э.* Анатомия человеческой деструктивности. – М.: Республика, 1994. – 344 с.
10. *Чижевський Д.І.* Порівняльна історія слов'янських літератур: У двох книгах / Переклад з німецької. – К.: ВЦ «Академія». – 2005. – 287 с.
11. *Шлемкевич М.* Загублена українська людина. – К.: МП «Фенікс», 1992. – 168 с.
12. *Шпенглер О.* Закат Европы. Т.1. – М.: Мысль, 1993. – 663 с.
13. *Элиаде М.* Мифы, сновидения, мистерии / Пер. с англ. – М.; К.: REFL-book-Ваклер, 1996. – 288 с.

Фельдман О.Б. Альтруїзм як константа української душі: відображення у творчості українських письменників.

У контексті напружених пошуків Україною своєї моделі національної ідентичності актуальною є увага її письменників до свого національно-культурного коріння, духовних і традиційних витоків. У статті здійснюється спроба актуалізації мотивів людинолюбства та альтруїзму в їхньому житті й за часів імперського та радянського панування. Підкреслюється, що досвід альтруїстичного мислення та поведінки, відображений у дзеркалі української літератури, має бути пізнаний та реалізований як імператив сучасної національної свідомості та ідентичності. Досліджуються особливості української душі у філософсько-літературному дискурсі. Окреслено екзистенціальні, соціокультурні, національні ознаки альтруїзму в творах

письменників XIX–XX ст. У подальшому доцільно дослідити альтруїзм у ментальних смислах української культури.

Ключові слова: альтруїзм, українська душа, любов, колоніальне панування, ідентичність.

Фельдман А. Б. Альтруизм как константа украинской души: отражение в творчестве украинских писателей.

В контексте напряженных поисков Украиной своей модели национальной идентичности актуальным является внимание ее писателей к своим национально-культурным корням, духовным и традиционным истокам. В статье предпринимается попытка актуализации мотивов человеколюбия и альтруизма в их жизни и творчестве за время имперского и советского господства. В статье подчеркивается, что опыт альтруистического мышления и поведения, отраженный в зеркале украинской литературы, должен быть познан и реализован как императив современного национального сознания и идентичности. Исследуются особенности украинской души в философско-литературном дискурсе. Определены экзистенциальные, социокультурные, национальные признаки альтруизма в произведениях писателей XIX–XX вв. В дальнейшем целесообразно исследовать альтруизм в ментальных смыслах украинской культуры.

Ключевые слова: альтруизм, украинская душа, любовь, колониальное господство, идентичность.

Feldman O. Altruism as constant of the ukrainian soul: reflection in creation of ukrainian writers.

The attention to the national and cultural roots, spiritual and traditional sources is urgent in the context of tense searches of the model of national identity by Ukraine. In the article the attempt of actualizing the reasons for humanity of altruism is carried out in life and creation of the Ukrainian artists during imperial and soviet domination. In the article it is underlined that the experience of altruism thought and conduct, which is represented in the mirror of Ukrainian literature, must be got to know and realized as an imperative of modern national consciousness and identity. The features of the Ukrainian soul are probed in philosophical and literary senses. Existential, social and cultural, national signs of altruism in works of writers from the 19th to the 20th centuries are outlined. In subsequent it is expedient to probe altruism in mental senses of the Ukrainian culture.

Key words: altruism, Ukrainian soul, love, colonial domination, identity